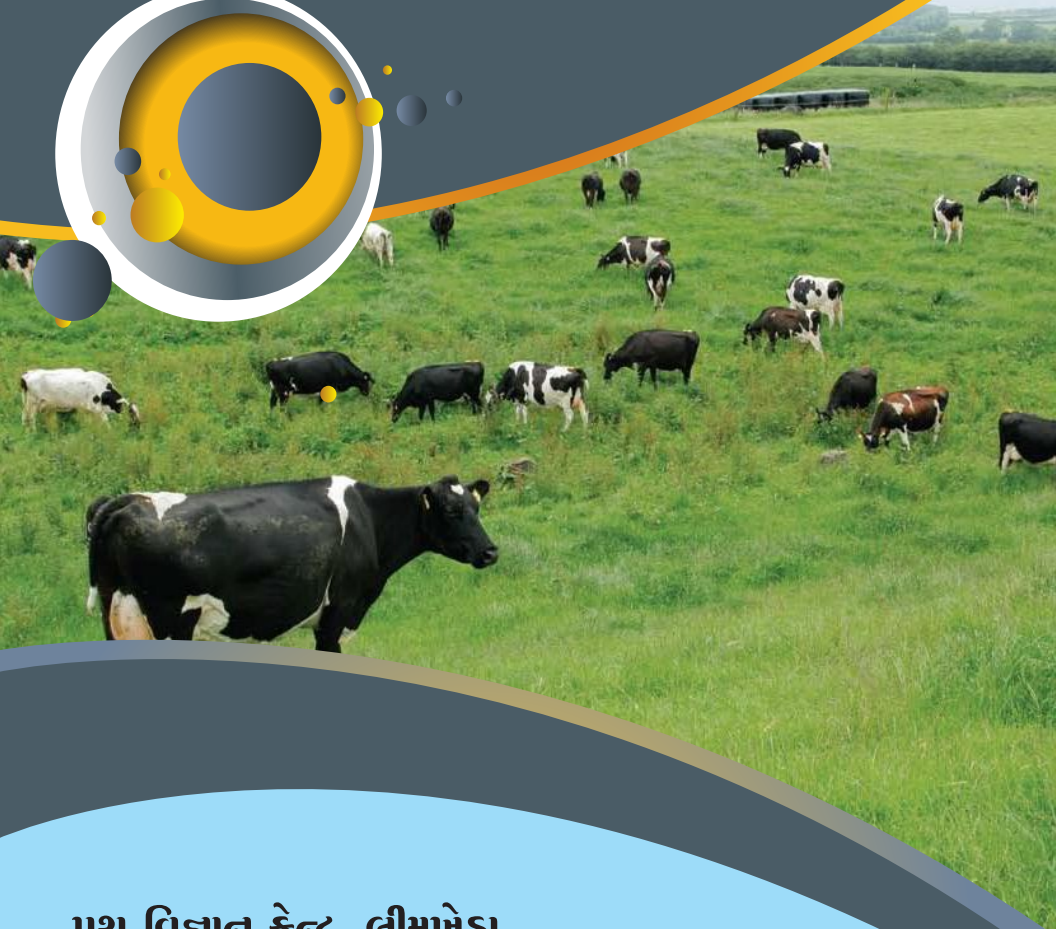

गौर घासचारानो भजनो

पशु विज्ञान केन्द्र, लीमपेडा
आदिवासी संशोधन-व-तालीम केन्द्र
आणंद कृषि युनिवर्सिटी, देवगढ भारीया - ३८९ ३८०

ગાયોના ચરિયાણ માટે ખાસ સુરક્ષિત રાખવામાં આવેલી જમીનને ખરા અર્થમાં ગૌચર કહેવાય છે. માનવ વસતિ વધારો, ગૌચરના દબાણો, સારી જમીનમાં ખેતીના પાકો લેવાના કારણે ગૌચર માટે હવે હલકી, ખાડા ટેકરાવાળી, જાળા-જાંખરાવાળી, ધોવાણ થયેલી કે ખારવાળી જમીનો બાકી રહી ગઈ છે.

ચોમાસાની ઋતુમાં વરસાદ પડ્યાં બાદ થોડાંક દિવસોમાં તુરત જ કુદરતી રીતે જમીનમાંથી લીલી કુપળો ફુટીને આછું પાતળુ ઘાસ ઉગવા માંડે છે. અગાઉના વરસના પડેલા ઘાસના બી અથવા અન્ય જગ્યાએથી પવનથી ઉડીને આવેલા કે પ્રાણી પક્ષી દ્વારા પડેલા ઘાસના બીજ પાણી અથવા ભેજ મળતા ધરતીની ગોદમાં વિના પ્રયાસે ઉગી નીકળે છે અને જોતજોતામાં ધરતી માતા લીલી સાડી પરીધાન કરીને નવપલ્લવિત થઈ જાય છે. કુદરતનાં આ પ્રયાસોમાં થોડાક અન્ય પ્રયત્નો કરવામાં આવે અથવા તો થોડીક કાળજી લેવામાં આવે તો ગૌચરનું ઉત્પાદન સારા પ્રમાણમાં લઈને તેના સારા લાભ મેળવી શકાય છે.

ગૌચર સુધારણા માટેના પ્રયત્નો અને કાળજી :

- (૧) ગૌચરનું રક્ષણ
- (૨) જમીનમાં પાણી અને ભેજનો સંગ્રહ
- (૩) ગૌચરની ચોમાસા પહેલાની પૂર્વ તૈયારી
- (૪) બીજની પસંદગી, છંટકાવ અને રોપણી
- (૫) ચરિયાણ વ્યવસ્થા

(૧) ગૌચરનું રક્ષણ :

વાડના રક્ષણથી ગૌચરના ઘાસનું રક્ષણ થશે અને રક્ષિત ગૌચરમાં ઘાસનો ઉગાવો સારો થશે તથા ઘાસના મુળીયા જમીનમાં સારી રીતે ઊડે સુધી જશે અને ઘાસ ઉચું થશે તેથી ચરિયાણ વેળાએ મુળ સાથે છોડ ઉખડશે નહીં. કાંટાળી વનસ્પતિ, થોર નફફટવેલથી, બોરડીથી વગેરેથી રક્ષિત વાડ બનાવી શકાય.

(૨) જમીનમાં પાણી અને ભેજનો સંગ્રહ :

ગૌચરની જમીન સામાન્ય રીતે ઢોળાવવાળી, ખાડા ટેકરાવાળી, અસમતલ હોય છે. જેથી સારો પાક કે સારુ ઘાસ ઉગી નીકળતુ હોતુ નથી. જમીનને શક્ય તેટલી સમતલ કરવી અને શક્ય તેટલો વધારે સમય પાણી અથવા લાંબો સમય ભેજ સચવાઈ રહે તેવા પ્રયત્નો કરવા. જેથી વધુ પ્રમાણમાં ઘાસ ઉગી નીકળશે અને ઘાસનો વધુ વિકાસ થઈ લાંબો સમય ઘાસચારો પુરો પાડશે. જે જગ્યાએથી પાણી વેગથી વહેતુ હોય ત્યાં વેગ ઘટાડવાના પ્રયત્નો કરવા. ઢોળાવવાળી જમીનમાં સીધું પાણી વહી જતું હોય તો આડા નાના નાના ચાસ કરવા અને પાણીને ચાસમાં રોકવું. સમતલ જમીનને ખેડવાથી તેના ચાસમાં પાણીનો સંગ્રહ થાય છે અને જમીનમાં ભેજનો સંગ્રહ થાય છે. જે ઘાસ ઉગવા માટે ઘણું જ મહત્વનું છે.

(૩) ચોમાસામાં પહેલાંની પૂર્વ તૈયારી :

ચોમાસા પહેલા ગૌચરમાં ઉગેલી નકામી ઝાડી, જાંખરા અને ઘાસચારા માટે નકામી વનસ્પતિ દૂર કરવી જોઈએ. નકામા પથ્થર પડ્યા હોય તો તે વ્યવસ્થિત ગોઠવી પાણી રોકવા ઉપયોગમાં લેવા. કાંટાવાળી વનસ્પતિને ગૌચર ફરતે કે વચ્ચે બનાવેલ વાડ ઉપર નાંખી વાડ મજબુત બનાવવી.

(૪) બીજની પસંદગી, છંટકાવ અને રોપણી :

ગૌચરમાં મોટે ભાગે ઝીંઝવો, ધામણ, શણીયાર, ઘરપડો, રાતડ, સામો, ઘંઉલુ, ગાંધુ,

(મોશી) જેવા અનાજ વર્ગના ઘાસ થાય છે. જાનવરોના પોષણ અને દૂધ ઉત્પાદન માટે સમતોલ આહારજરૂરી છે. એટલા માટે પ્રોટીન વર્ગના ઘાસ જેવા કે વેકરીયુ, મગામઠી, સમેરવો, કળથી, શીરાટ્ટો પણ ઉગાડવા. શક્ય તેટલા આવા ઘાસના બી ભેગા કરી લેવા જોઈએ અને ગૌચરમાં અન્ય જગ્યાએ વેરવા જોઈએ. ઘાસના બીજ હલકા અને ઊંડી જાય તેવા હોય છે. તો આવા બીજને વાવણી માટે છાણ, માટીની નાની નાની ગોળીઓ બનાવી બીજને તેમાં ફેરવવાથી તેની ફરતે બીજ ચોટી જાય છે. આવી ગોળીઓ સુકવીને સાચવવામાં આવે અને વરસાદ પડ્યા બાદ આવી ગોળીઓને જમીનમાં સહેજ દબાવી દેવાથી અથવા ઉપર માટી વાળી દેવાથી બીજનો ઉગાવો સારાં પ્રમાણમાં થાય છે.

(પ) ચરિયાણ વ્યવસ્થા :

ચરિયાણની વ્યવસ્થા માટે ગૌચરના ચાર થી વધુ ભાગ પાડી દેવા જોઈએ. જે પૈકી દર વર્ષે એક ભાગમાં જાનવરને ચરવા દેવા નહીં અને તે ભાગ બીયારણનાં ઉત્પાદન માટે જ સુરક્ષિત રાખવો. બીયારણ કુદરતી રીતે ખરી પડ્યા બાદ ઘાસચારાના સુકા પુળા બનાવવા અથવા સૂકા પુળાને ખંખેરીને બીજ ભેગું કરવું. બીયારણ લીધા બાદ જાનવરોને તેમાં ચરાવવા છોડવા જેથી બીયારણનો જથ્થો દર વર્ષે મળ્યા કરે. બાકીના ભાગમાં વારાફરતી જાનવરોને ચરવા છોડવા જોઈએ. સામાન્ય રીતે છ ઈંચ કરતા વધુ મોટું ઘાસ થાય ત્યારે જ જાનવરોને ચરાવવા જોઈએ. બીયારણ માટેનો ભાગ દર વર્ષે બદલતાં જવું. જેથી આખાય ગૌચરમાં બીયારણ ઉપલબ્ધ થઈ શકે.

દરેક ગામમાં ગૌચરની કાળજી રાખવી તેનું જતન કરી પદ્ધતિસર જાનવર ચરાવવામાં આવે તો તમામ જાનવરોને લગભગ આઠ માસ સુધી લીલો ચરિયાણ મળી રહે તેમ છે.

ઉપરના મુદ્દાઓ વાંચી ગામના સમસ્ત ગૌચર માટે વાડ કરવી, તેના ભાગ પાડવા, ભેજ સંરક્ષણના ઉપાયો કરવા વગેરે અધરું જણાય છે. તેથી જ આવી કામગીરી કરવા કોઈ વિચારતું નથી કે કોઈ આગળ આવતું નથી. પરંતુ આ કામગીરી ખરા અર્થમાં જરાય અધરી નથી. ગૌચર માટે દરેક ગામે એક ખાસ કમિટીની રચના કરી, તેમાં નિષ્ઠાવાન માણસોને કામગીરી સોંપવી જોઈએ અને તમામ લોકોએ આ સારી કામગીરીમાં સાથ પુરાવી ખાસ કરીને ચરિયાણ વેળાની વ્યવસ્થા માટે સહકાર આપવો જોઈએ. જ્યારે નક્કી થાય ત્યારે તે પ્રમાણમાં જ જાનવરો ચરવા છોડવા જોઈએ. ગૌચર ફરતે વાડથી સતત રક્ષણ મળે તે માટે જરૂર જણાય તો ચોકીયાત મુકવા જોઈએ. ગૌચરના જતન માટે તથા ચરિયાણ વ્યવસ્થા માટે ગ્રામજનોને પોતાની ભેળે સમજી વિચારીને પોતાના સ્વકાયદા ઘડવા જોઈએ. અને કાયદાના ભંગ માટે દંડનાત્મક જોગવાઈ રાખવી જોઈએ.

ગૌચરમાં કયા ઘાસ ઉગાડશો :

(૧) ઝીઝવો :

સૂકા અને અર્ધસૂકા વિસ્તારમાં ઉગાડવામાં આવે છે. આ ઘાસ ઝીઝવાના નામથી ઓળખાય છે. આ ઘાસ ૧ મીટરની ઉંચાઈ ધરાવે છે. ક્ષાર સામે ટકી શકે છે. રોપણી જૂન-જુલાઈમાં વરસાદ થયે ધરૂં કે મૂળવાળી કુટથી કરવામાં આવે છે. એક હેક્ટરની રોપણી કરવા માટે ૨ થી ૩ કિલો બીજ ધરૂં ઉછેરવા માટે પૂરતું છે. બીજને જમીનમાં પૂંખીને મિશ્ર કરવું જોઈએ. ધરૂંની ઊંચાઈ ૧૦-૧૫ સે.મી. થાય ત્યારે ફેરરોપણી કરવી જોઈએ. ગુજરાત મારવેલ ઘાસ-૧ સુધારેલી જાત છે. બીજ દ્વારા વાવણી કરેલ ઘાસની કાપણી ૮૦-૧૦૫ દિવસે તથા જડીયા દ્વારા રોપણી કરેલ ઘાસની પ્રથમ કાપણી ૬૦-૭૫ દિવસે કરવી

જોઈએ. પછીની દરેક કાપણી દોઢ મહિને મળે છે. સૂકી ખેતીમાં ઘાસનું ઉત્પાદન હેક્ટરે ૬૦ થી ૮૦ ક્વિન્ટલ, સારા ભેજવાળા વધુ વરસાદવાળા વિસ્તારમાં ૧૦૦ થી ૨૦૦ ક્વિન્ટલ ઘાસ હેક્ટરે મળે છે.

(૨) અન્જન ઘાસ :

આ પણ ગૌચર માટેનું બહુવર્ષિય ઘાસ ઓછા વરસાદવાળા, સખત ગરમીવાળા વિસ્તારમાં થાય છે. પુસા યલો, અન્જન મારવાડ, ધામણ વગેરે અન્જન ઘાસની જાતો છે. આ ઘાસને રેતાળ, ગોરાડુ, મધ્યમકાળી અને સારા નિતારવાળી જમીન અનુકૂળ આવે છે. ગૌચરની જમીનમાં સારુ થાય છે. વાવણી જૂન-જુલાઈ માસમાં પ્રથમ વરસાદે કરવી. જ્યારે ફેરોપણી પદ્ધતિમાં જૂનની શરૂઆતમાં ધરૂવાડિયું તૈયાર કરીને મહિના પછી ફેરોપણી કરવી જોઈએ. વાવણી ઓરીને પણ કરી શકાય છે. હેક્ટરે ૨ થી ૩ કિલો બિયારણની જરૂરિયાત રહે છે. પ્રથમ વર્ષે વાવણી પછી ચાર મહિને એક કાપણી લેવી અને બીજી ત્રણ કાપણી અને તે પછી દરેક વર્ષે છ છ કાપણી લઈ શકાય છે. પિયત વિસ્તારમાં ૪૦૦ થી ૫૦૦ ક્વિન્ટલ લીલાચારાનું ઉત્પાદન મળે છે. ગૌચરમાં ૧૫૦ થી ૨૦૦ ક્વિન્ટલ લીલોચારો મળે છે.

(૩) ઘરફ ઘાસ :

આ ઘાસ પણ બહુ વર્ષિય પ્રકારનું છે. ૧.૫ મીટર જેટલું ઊંચુ થાય છે. પાણીની અછત સામે ટકી શકે છે. ડુંગરાળ, પથરાળ અને રેતાળ જમીન માફક આવે છે.

વાવણી બિયારણથી તેમજ ધરૂ તૈયાર કરીને પણ થઈ શકે છે. જ્યારે ધરૂ રોપીને વાવણી કરવી હોય તો હેક્ટરે ૪ કિલો બિયારણનું ધરૂ નાખવું પડે છે. મોટા વિસ્તારમાં વાવેતર કરવું હોય તો હેક્ટરે ૪ કિલો બીજ લઈ ભીની માટી સાથે ભેળવી ઉગાડેલા ચાસમાં બીજ હાથથી ઓરીને વાવવું. પ્રથમ વરસાદે વાવણી કરવી.

ઘરફ ઘાસની પ્રથમ કાપણી ત્રણ મહિને કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ દરેક કાપણી દોઢ માસે કરવી. આ ઘાસ સૂકવીને સુકા ઘાસ તરીકે પણ પશુઓને ખવડાવી શકાય છે.

(૪) શણિચાર :

ઉત્તમ પ્રકારનું ઘાસ છે. એક થી દોઢ મીટર જેટલું ઊંચુ થાય છે. તેના જડીયા ૫૦ થી ૭૫ સે.મી. ઘેરાવાના થાય છે. આ ઘાસના પાન લાંબા, સાંકડા અને બરડ હોય છે.

ડુંગરાળ, કોતર વિસ્તાર તેમજ ઢાળવાળી જમીન અનુકૂળ આવે છે. મોટે ભાગે પડતર અને પથરાળ જમીનમાં ઉગે છે. નદીના કોતરોમાં પણ આ ઘાસ થાય છે.

આ ઘાસનો ઉછેર બીજ તેમજ ધરૂ દ્વારા થઈ શકે છે. ચોમાસા પહેલા ૪૫ સે.મી. ના અંતરે ચાસ ખોદી બિયારણ ૧ થી ૨ સે.મી. ઊંડાઈએ પડે તે પ્રમાણે વાવી ઉપર માટીવાળી ઢેવી અથવા વરસાદ થયા પછી કોદાળીથી ખાડા કરી ખાડા દીઠ ૪-૫ બીજ અથવા બે થી ત્રણ જડિયા રોપવા. ધરૂ ઉછેર કરીને પણ રોપણી થઈ શકે છે. ૧૨-૧૫ સે.મી. ઊંચાઈ થાય એટલે રોપણી કરવી. એક હેક્ટરે ૩૦ કિલો નાઈટ્રોજન અને ૧૦ કિલો ફોસ્ફરસ આપવો. સુકુ ઘાસ મેળવવા માટે ઓકટોબર-નવેમ્બર માસમાં કાપણી કરવી લીલાચારા માટે પ્રથમ કાપણી ૪૫ દિવસે કરવી. ઘાસની કાપણી ૫ થી ૧૦ સે.મી. ઊંચાઈએથી કરવી.

ડો. સફી વહોરા
સહ પ્રાધ્યાપક, પશુ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર
આ.કૃ.યુ. દેવગઢબારીયા